

Акромегалія

Клінічні настанови

Ендокринологічного товариства (2014 р.)*

Частина 2

Laurence Katznelson, Edward R. Laws Jr, Shlomo Melmed, Mark E. Molitch, Mohammad Hassan Murad, Andrea Utz, John A. H. Wass

Stanford University School of Medicine (L.K.), Stanford, California 94305; BriCTT and Women's Hospital (E.R.L.), Boston, Massachusetts 02115; Cedars-Sinai Medical Center (S.M.), Los Angeles, California 90048; Northwestern University Feinberg School of Medicine (M.E.M), Chicago, Illinois 60611; Mayo Clinic (M.H.M.), Rochester, Minnesota 55905; Vanderbilt University (A.U.), Nashville, Tennessee 37232; and Oxford Centre Diabetes, Endocrinology, and Metabolism (J.A.H.W.), Churchill Hospital, Oxfordshire OX3 7RP, United Kingdom

Мета полягає в розробці практичних клінічних настанов з акромегалії.

Учасники. Цільова група складається з голови, обраного підкомітетом Ендокринологічного товариства з клінічних настанов (Clinical Guidelines Subcommittee, CGS), п'яти експертів у цій галузі і методиста. Автори не отримали корпоративного фінансування або винагороди.

Настанови розроблені у співавторстві з Європейським ендокринологічним товариством.

Доказова база. Ці настанови на основі фактичних даних розроблено з використанням принципу GRADE (Grading of Recommendations, Assessment, Development, and Evaluation) — градації рекомендацій, оцінки та експертизи ступеня їх обґрунтованості — для опису як ступеня переконливості рекомендацій, так і якості доказової бази. Цільова група розглянула основне свідчення і два повноважних додаткових систематичних огляди.

Процес узгодження. Одна нарада групи, кілька конференц-зв'язків, а також спілкування електронною поштою забезпечили досягнення консенсусу. Комітети та члени Ендокринологічного товариства, Європейського ендокринологічного товариства розглянули проекти цих керівних настанов.

Висновки. Використовуючи підхід на основі фактичних даних, ця настанова вирішує важливі клінічні питання, що стосуються визначення та управління акромегалією, зокрема відповідної біохімічної оцінки, терапевтичного алгоритму, як-то використання монотерапії або комбінованої терапії та ведення хворих під час вагітності (*J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2014. — 99. — P. 3933–3951).

4.0. ХІРУРГІЧНЕ ЛІКУВАННЯ

Показання

4.1. Ми рекомендуємо трансфеноїдальне хірургічне втручання як первинну терапію в більшості пацієнтів (1⊕⊕⊕⊕).

Доказова база

Хірургічний підхід, якому віддають найбільшу перевагу, — це трансфеноїдальний доступ з використанням або операційного мікроскопа, або опе-

раційного ендоскопа разом із мікрохірургічною технікою [55, 124]. Відсутні переконливі докази переваги ендоскопічного підходу перед мікроскопічним щодо частоти коротко- і довгострокової ремісії, рецидивів чи ускладнень. Досвід хірурга, який проводить операції на гіпофізі, — основний чинник, що забезпечує досягнення успішних результатів [80, 131]. Велике значення для досягнення оптимальних результатів має наявність мультидисциплінарної команди.

*Початок у № 3–4, 2015, с. 48–57.

Успішне хірургічне лікування сприяє швидкому зниженню рівня СТГ і дає змогу дослідити патологічні характеристики пухлинної тканини [102, 135]. Тому ми рекомендуємо хірургічне лікування як первинну терапію в більшості пацієнтів [62, 85].

До післяопераційних ускладнень належить кровотеча, лікворея, менінгіт, дисбаланс натрію і води, а також гіпопітуїтаризм [15, 55, 101, 135]. Основні ускладнення, такі як травми сонної артерії і втрата зору, рідкісні [15]. Унаслідок гіпертрофії структур верхніх дихальних шляхів може бути необхідною фіброоптична інтубація, а також ретельне періопераційне спостереження за дихальними шляхами [99, 135].

Надалі корисно класифікувати патологічну пухлину, зокрема дослідити агресивність пухлини (наприклад, за допомогою індексу Ki-67), наявність інвазії у тверду мозкову оболонку, ступінь грануляції або наявність атипичних клітин [81, 114, 133].

Результати хірургічного лікування

Якщо операцію виконує хірург із досвідом операцій на гіпофізі, трансфеноїдальна мікрохірургія з використанням мікроскопічної ендоскопічної техніки забезпечує початкову частоту ремісії більше 85 % для мікроаденом і 40–50 % — для макроаденом [55, 67, 124]. Проростання в кавернозний синус указує на пухлину, яка, найімовірніше, хірургічно неоперабельна [101, 106]. Частота п'ятирічних рецидивів захворювання варіює від 2 до 8 % [55, 67, 101].

4.2. Ми вважаємо, що питання щодо повторного оперативного втручання можна розглядати в пацієнтів із залишковою інтраселлярною пухлиною після першої операції (2|⊕⊕○○).

Доказова база

У пацієнта з пролонгацією хвороби після операції повторна операція може бути корисною в разі доступності пухлини (тобто без проникнення її в кавернозний синус). У нещодавньому дослідженні повторна операція була виконана 14 хворим у випадках безуспішності початкової операції [132]. З них у 57 % досягнутий біохімічний контроль. Це свідчить про потенційну роль виконання повторної операції досвідченим хірургом [134].

Передопераційна медикаментозна терапія

4.3. Ми пропонуємо не застосовувати рутинну передопераційну медикаментозну терапію для поліпшення біохімічного контролю після операції (2|⊕⊕○○).

Доказова база

Три контрольованих проспективних дослідження показали, що за 6 місяців до операції лікування аналогами соматостатину призвело до поліпшення результатів хірургічного лікування в пацієнтів із макроаденомами [16, 78, 123]. Слід зазначити,

що кращі хірургічні результати можуть бути перебільшеними з причини впливу передопераційного прийому аналога соматостатину на післяопераційний рівень ІФР-1 через 12 тижнів. Таким чином, існує необхідність отримання результатів адекватних контрольованих випробувань перед висловленням рекомендацій щодо такого лікування.

4.4. Для пацієнтів зі значною товщиною глотки й апное сну або тяжкою серцевою недостатністю ми пропонуємо медикаментозну терапію аналогами соматостатину до операції, щоб зменшити хірургічний ризик від тяжкої супутньої патології (2|⊕○○○).

Доказова база

Існує підвищений ризик ускладнень анестезії, зокрема труднощів з інтубацією внаслідок набряку м'яких тканин гортані і глотки та голосових зв'язок [63, 122]. Набряки ротоглотки й макроглосія призводять до синдрому апное сну, який може ускладнити перед- і післяопераційний стан пацієнта й відтермінувати екстубацію. Лікування аналогами соматостатину може швидко зменшити набряки м'яких тканин із поліпшенням апное сну і зниженням ускладнень, пов'язаних з інтубацією [45]. Передопераційне лікування аналогами соматостатину можна розглядати в пацієнтів зі значною товщиною глотки й синдромом апное сну.

Зрідка вперше виявлені хворі мають серцеву недостатність із високим серцевим викидом [32]. Пацієнти також мають вищу частоту шлуночкових аритмій [74]. Лікування таких хворих аналогами соматостатину покращує серцеву функцію і може збільшити безпеку анестезії, а отже, його можна розглядати для використання в деяких пацієнтів [53, 74].

Хірургічна циторедукція

4.5. У пацієнта з утворенням, розташованим близько до турецького сідла, з неможливістю провести загальну хірургічну резекцію ми пропонуємо хірургічну циторедукцію, щоб поліпшити подальшу відповідь на медикаментозну терапію (2|⊕⊕○○).

Доказова база

У пацієнта з макроаденомою з низькою ймовірністю успішного хірургічного лікування у зв'язку з екстраселлярним поширенням, а також за відсутності даних щодо місцевого компресивного мас-ефекту може бути розглянута хірургічна циторедукція для підвищення ефективності подальшого медикаментозного лікування. Хірургічна циторедукція сприятливо впливає на результат і відповідь на лікування аналогом соматостатину [27, 54, 59, 106]. У перспективному дослідженні була покращена відповідь СТГ і ІФР-1 на ланреотид — із 31 до 69 % і з 42 до 89 % відповідно до і після хірургічної циторедукції [59]. Це свідчить про роль хірургічної циторедукції в підвищенні відповіді на медикаментозну терапію, зокрема в пацієнтів із високою активністю хвороби.

Післяопераційне обстеження

4.6. Після хірургічного лікування ми пропонуємо вимірювати рівень ІФР-1 і випадкового СТГ на 12-му тижні або пізніше (2|⊕⊕⊕○). Ми також пропонуємо вимірювати рівень СТГ після навантаження глюкозою в пацієнта із СТГ, рівень якого перевищує 1 мкг/л (2|⊕⊕⊕○).

Доказова база

Хоча дослідження СТГ може бути виконане вже в першу післяопераційну добу, роль показників СТГ у найближчий післяопераційний період може бути обмежена, тому що підвищені значення можуть відображати хірургічний стрес із нормальною продукцією СТГ соматотрофами [68]. Зниження ІФР-1 більш уповільнене порівняно із СТГ, імовірно, унаслідок характерного напіврозпаду ІФР-зв'язувальних білків. Показники ІФР-1, виміряні на 12-му тижні після операції, справді відображають хірургічну ремісію [41, 43]. Якщо рівень ІФР-1 знизився, але все ще не в нормі, повторне вимірювання рівня ІФР-1 виправдане через варіативність результатів ІФР-1. Показник у сироватці СТГ менше 0,14 мкг/л свідчить про «хірургічну ремісію», а менше 1 мкг/л означає «контроль» і нормалізацію ризику смертності [64].

4.7. Ми рекомендуємо проведення візуалізаційних досліджень принаймні через 12 тижнів після операції, щоб переглянути залишки пухлини і прилеглі структури (1|⊕⊕⊕○). Ми пропонуємо МРТ як візуалізаційний метод вибору з подальшим КТ, коли МРТ протипоказана або недоступна (2|⊕⊕○○).

Доказова база

Післяопераційну візуалізацію слід виконати не раніше ніж через 12 тижнів після операції, щоб розсмокталася губка Gelfoam¹ і відбулося заповнення жиром [33]. Це слугуватиме новим базовим зображенням для подальшої оцінки. У пацієнтів з передопераційним дефектом полів зору необхідно повторно перевіряти поля зору [42]. У деяких пацієнтів випадіння полів зору поступово поліпшуватиметься впродовж 1 року після операції [68].

Значення й переваги

Нормальні показники ІФР-1 і невизначуваний СТГ достатні для встановлення хірургічної ремісії. Однак якщо СТГ визначається (тобто його вміст становить більше 0,4 мкг/л), важливу інформацію може дати вимірювання СТГ після навантаження глюкозою. Ми визнаємо, що це може вимагати повторного обстеження, яке може бути громіздким, тому для кращої ефективності це дослідження можна проводити одночасно з вимірюванням ІФР-1 під час тесту з пероральним навантаженням глюкозою.

5.0. МЕДИКАМЕНТОЗНА ТЕРАПІЯ

5.1. Ми рекомендуємо медикаментозну терапію в пацієнта з персистентною хворобою після операції (1|⊕⊕⊕⊕).

5.2. У хворого із суттєвими виявами хвороби (тобто від помірних до тяжких ознак і симптомів надлишку СТГ і без місцевого мас-ефекту) ми пропонуємо використовувати або аналог соматостатину, або пегвісомант як вихідну ад'ювантну медикаментозну терапію (2|⊕⊕○○).

5.3. У хворого з лише помірним підвищенням у сироватці ІФР-1 і легкими ознаками й симптомами надлишку СТГ ми пропонуємо спробувати агоніст дофаміну, як правило, каберголін, як вихідну ад'ювантну медикаментозну терапію (2|⊕⊕○○).

Доказова база

Ад'ювантну терапію необхідно проводити у разі, якщо після операції результати біохімічної та клінічної оцінки показують збереження захворювання. Для лікування хвороби слід розпочати медикаментозну терапію.

Ліганди рецептора соматостатину (аналоги соматостатину)

Доступні два однаково ефективних препарати тривалої дії: октреотид тривалої дії реліз (LAR) для введення внутрішньом'язово і ланреотид депо/аутогель для введення глибоко підшкірно [8, 42, 94, 118]. Зазвичай їх вводять один раз на місяць. Ланреотид депо/аутогель може вводити сам хворий або інша особа [8, 118]. Стандартна початкова доза октреотиду LAR становить 20 мг щомісяця з титруванням дози кожних 3–6 місяців до 10 мг або до 40 мг на місяць. Для ланреотиду депо/аутогель затверджена початкова доза 90 мг щомісяця з титруванням дози до 60 мг або до 120 мг на місяць. Ланреотид депо/аутогель у дозі 120 мг можна вводити з інтервалами до 8 тижнів залежно від біохімічної відповіді [120]. Також можна використовувати октреотид швидкої дії, який вводять під шкіру. Ефективність лікування ґрунтується на вимірюванні в сироватці крові ІФР-1 і СТГ, які слід визначати після 12 тижнів лікування безпосередньо перед наступною дозою. Корисність визначення показників СТГ після пригнічення глюкозою під час лікування аналогами соматостатину не з'ясована і, найімовірніше, відсутня [17].

Чинники, що визначають чутливість до аналогів соматостатину. Експресія в тканинах SST 2-го підтипу корелює із чутливістю до аналогів соматостатину, але SST на пухлинній тканині зазвичай не оцінюють [37]. Невеликі пухлини і рівні СТГ і ІФР-1 нижче базових — важливі предиктори відповіді на лікування [9, 52]. За даними аналізу патології, щільно гранульовані пухлини

¹ Губка Gelfoam — це матеріал, який накладається на поверхню, що кровоточить, і використовується як кровоспинний засіб (прим. перекладача).

краще відповідають на лікування аналогом соматостатину, ніж найпоширеніші слабо гранульовані аденоми [65, 84]. На МРТ гіпоінтенсивні Т2-зв'язані зображення пухлини, що корелюють зі щільністю й зернистістю пухлини, можуть свідчити про сприятливу відповідь на аналоги соматостатину [113]. Крім того, ми не рекомендуємо проведення сцинтиграфії рецепторів соматостатину або гострої відповіді СТГ на підшкірні ін'єкції октреотиду як детермінант відповіді на аналог соматостатину, оскільки вони зазвичай не дають користі [107, 108].

Відповіді на аналоги соматостатину. Артралгія, гіпергідроз, набряк м'яких тканин і головний біль часто зменшуються завдяки аналогу соматостатину [18]. Аналоги соматостатину можуть забезпечити полегшення головного болю за допомогою прямих механізмів, а не лише внаслідок пригнічення СТГ і зменшення розміру пухлини [73]. Нормалізації ІФР-1 досягають за допомогою аналога соматостатину як у пацієнтів, які не отримували лікування, так і в післяопераційних (приблизно в 17–35 %) [20, 28, 86, 87]. Нещодавній аналіз бази даних щодо акромегалії (Великобританія) показав аналогічну картину [52]. У попередніх дослідженнях, що показали вищу частоту біохімічного контролю, відображено неоднорідність пацієнтів, відмінності в тривалості протоколу й залучення заздалегідь відібраних пацієнтів, із більшою чутливістю СТГ [42]. У 59 % пацієнтів аналог соматостатину зменшує об'єм пухлини більше ніж на 50 % [48], і зменшення розмірів пухлини, як правило, корелює з контролем гормонів [48].

Терапія вищими дозами може збільшувати ефективність [39]. Є повідомлення про кращу ефективність лікування октреотидом LAR в дозах до 60 мг/міс і ланреотидом аутожел до 180 мг/міс. У пацієнтів, які добре реагують на терапію низькими дозами аналогу соматостатину, інтервали в лікуванні можуть бути подовжені [47].

Побічні ефекти. Спазми в животі, метеоризм, діарея часті, але зазвичай зменшуються при продовженні лікування. До побічних ефектів належать також періодичні місцеві подразнення шкіри та біль у місці ін'єкції. Менш часте зворотне випадання волосся, рідко буває алопеція. Оскільки аналоги соматостатину можуть пригнічувати як інсулін, так і глюкагон, а також секрецію СТГ, контроль глюкози зазвичай покращується, але зрідка може погіршитися [31].

5.4. Ми не пропонуємо рутинне УЗД черевної порожнини, щоб відстежувати жовчнокам'яну хворобу в пацієнта, який отримує аналог соматостатину (2⊕⊕○○). УЗД слід виконувати, якщо пацієнт має ознаки й симптоми жовчнокам'яної хвороби (2⊕⊕○○).

Доказова база

Камені в жовчному міхурі й застій жовчі трапляються приблизно у 25 % осіб і зазвичай мають

безсимптомний перебіг. У недавньому дослідженні тільки 4 % пацієнтів із жовчнокам'яною хворобою мали біохімічні докази холестазу [2]. З огляду на нечасте виникнення симптоматичної хвороби жовчного міхура УЗД жовчного міхура не вважається необхідним. Симптоми обструкції жовчного міхура можуть виникнути після припинення лікування аналогом соматостатину [104].

Примітки

Пасіреотид – новий аналог соматостатину, що має сильніше зв'язування з більшою кількістю SST, у третій фазі випробування показав нормалізацію рівня ІФР-1 в 35 % пацієнтів [28]. Крім побічних ефектів, аналогічних до побічних ефектів октреотиду й ланреотиду, дія пасіреотиду асоційована з гіперглікемією в 57 % суб'єктів [28]. Нещодавно також був розроблений пероральний октреотид, який протестували на здорових добровольцях [127]. Тривають дослідження ефективності перорального октреотиду в лікуванні акромегалії.

Пегвісомант

Пегвісомант, антагоніст рецепторів СТГ людини, конкурує з ендогенним СТГ для зв'язування на його рецепторі і блокує периферичне утворення ІФР-1 [24, 66, 93]. Антагоніст не націлений на пухлини гіпофіза, які секретують СТГ, і гіперсекреція СТГ зберігається протягом періоду введення препарату [61].

Пегвісомант вводять підшкірно щодня в дозі 10, 15 або 20 мг. В основних дослідженнях дозозалежної нормалізації рівня ІФР-1 було досягнуто майже у 95 % пацієнтів, які отримували до 40 мг препарату на добу [125, 130]. У нещодавно опублікованому дослідженні за участю 1288 пацієнтів контролю ІФР-1 було досягнуто у 63 % хворих [129]. Ці розбіжності в ефективності, імовірно, відображають проблеми, що виникають у «реальному житті» з порушенням комплаєнтності, а також неадекватним підбором дози, порівняно з контрольованим середовищем під час клінічного випробування. Останні випробування показують ефективність використання препарату в дозуванні один або два рази на тиждень, хоча до такого способу в основному вдаються, коли пегвісомант поєднується з аналогом соматостатину (див. 5.7) [96]. Як ефективний біомаркер ефективності препарату рекомендують використовувати вимірювання ІФР-1. Вимірювання вмісту СТГ не варто застосовувати як показник ефективності пегвісоманту, тому що гіперсекреція СТГ зберігається і тому, що пегвісомант впливає на результат аналізів СТГ. Оскільки пегвісомант сприятливо впливає на глікемічний контроль, цей препарат може бути корисним за наявності у хворого з акромегалією супутнього цукрового діабету [3].

5.5. Ми пропонуємо серійні зображення за допомогою сканування МРТ, щоб оцінити розмір пухлини в пацієнта, який отримує пегвісомант (2⊕⊕○○).

Доказова база

Зростання пухлини може відбуватися в 3–5 % пацієнтів, але не з'ясовано, чи це природний перебіг пухлини, чи наслідок зменшення негативного зворотного зв'язку при низьких рівнях ІФР-1 [22, 46]. Оскільки пегвісомант не пригнічує пухлини, ми пропонуємо проводити періодичні візуалізаційні дослідження на 6-му і 12-му місяцях від початку лікування [79]. Якщо за 1 рік не відбулося зміни розміру пухлини, надалі варто проводити візуалізаційні дослідження щорічно. У пацієнта з великою пухлиною впритул до зорового перехреста й життєво важливих центральних структур ми припускаємо розглянути альтернативну медикаментозну терапію, орієнтовану на пухлинну [14].

Побічні ефекти

Побічні реакції в місцях ін'єкцій були зареєстровані у 2,2 % пацієнтів, зокрема локальний дискомфорт, зворотна ліпогіпертрофія або ліпоатрофія [12].

5.6. Ми пропонуємо моніторинг функції печінки щомісяця протягом перших 6 місяців, а потім кожних 6 місяців у пацієнта, який отримує пегвісомант, із припиненням прийому пегвісоманта, якщо трансамінази підвищуються більше ніж утричі (2⊕⊕○○).

Доказова база

У німецькому обсерваційному дослідженні показано, що призначення пегвісоманту асоціюється з підвищенням рівня печінкових ферментів у 9 % пацієнтів [121]. У нещодавньому обсерваційному дослідженні за участю 1178 пацієнтів обстеження показали, що 30 (2,5 %) осіб мали більше ніж утричі вищу від нормального рівня активність аспартатамінотрансферази або аланінамінотрансферази [129]. На підставі цих даних слід проводити послідовний моніторинг функції печінки з розглядом питання щодо припинення прийому пегвісоманту, якщо функціональні проби печінки втричі перевищуватимуть нормальні показники. В одному дослідженні наявність синдрому Жильбера з генотипу UGT1A1*28 виявилася предиктором збільшеної гепатотоксичності, спричиненої пегвісомантом [7], хоча інше дослідження не підтвердило цього висновку [38].

Доказова база

Допамін агоністів. Метааналіз показав, що приблизно у 30 % пацієнтів біохімічний контроль досягається за допомогою каберголіну [119]. Каберголін, найімовірніше, може бути корисним у пацієнтів лише з помірним збільшенням рівня

СТГ і ІФР-1 із супутньою гіперпролактинемією або без неї [1]. Незважаючи на початкову ефективність каберголіну, відповідь на нього із часом може зменшуватися. В одному дослідженні було показано, що тільки у 21 % осіб хвороба була контрольованою після 18 місяців призначення каберголіну [44]. Отже, каберголін, імовірно, має обмежену ефективність. До побічних ефектів належать шлунково-кишкові розлади, закладеність носа, втома, ортостатична гіпотензія та головний біль. Аномалії серцевих клапанів виникають у пацієнтів із хворобою Паркінсона, які приймають великі дози каберголіну, але в більшості досліджень не спостерігалися в пацієнтів із пролактиномами на тлі звичайних доз ($\leq 2,0$ мг на тиждень) [128]. Одне дослідження 42 пацієнтів з акромегалією, які отримували каберголін у середньому 35 місяців, не показало підвищеного ризику прогресування аномалій клапанів [77].

Значення й переваги

Відсутній чіткий консенсус щодо частоти моніторингу клапанів серця в пацієнтів, які лікуються каберголіном. Для контролю за патологією клапанів серця може бути доцільним проведення початкової ехокардіографії з подальшим періодичним повторенням, якщо використовуються дози більше 2 мг на тиждень, але за даними доступної літератури неможливо дати чітких рекомендацій.

Комбінована терапія

Комбінована медикаментозна терапія може поліпшити ефективність, зменшити побічні ефекти, пов'язані з окремими препаратами, знизити частоту ін'єкцій і загальну дозу препарату і, можливо, заощадити кошти та поліпшити комплаєнтність під час тривалого лікування [97].

5.7. Ми пропонуємо додавати до лікування пегвісомант або каберголін пацієнтові з неадекватною відповіддю на аналог соматостатину (2⊕⊕○○).

Доказова база

Комбінація аналога соматостатину й пегвісоманту

У дослідженнях за участю пацієнтів із частково контрольованою хворобою (неповна нормалізація СТГ/ІФР-1), незважаючи на високі дози аналогу соматостатину, додавання пегвісоманту [58, 96, 126] в середній дозі 60 мг на тиждень (у діапазоні доз 20–200 мг на тиждень з уведенням 1–2 ін'єкцій на тиждень) сприяло нормалізації ІФР-1 у 95 % хворих [97]. Якість життя й контроль розміру пухлини можуть бути поліпшені [97, 98]. Водночас ризик транзиторного підвищення трансаміназ виявлено у 27 % хворих, які отримували комбінацію аналогу соматостатину й пегвісоманту [97].

Комбінація аналога соматостатину й каберголіну

У разі поєднання каберголіну з аналогом соматостатину рівень ІФР-1 нормалізувався в

42–60 % пацієнтів, а рівня СТГ менше 2,5 мкг/л було досягнуто у 21–71 % пацієнтів, у яких неможливо було досягти нормалізації тільки аналогом соматостатину [98, 119]. Отже, каберголін може бути доданий до аналога соматостатину, особливо якщо рівні СТГ/ІФР-1 помірно підвищені.

Комбінація пегвісоманту й каберголіну

У проспективному дослідженні за участю 24 пацієнтів з акромегалією каберголін у дозі 0,5 мг на добу нормалізував рівень ІФР-1 в 11 % хворих, у той час як додавання пегвісоманту (10 мг щодня) нормалізувало ІФР-1 у 68 % пацієнтів, а подальше припинення прийому каберголіну знизило кількість контрольованих хворих до 26 % [51]. У ретроспективному дослідженні 14 пацієнтів з акромегалією, в яких не вдалося досягнути контролю аналогами соматостатину, були переведені на пегвісомант у дозі 10–30 мг/добу, але рівень ІФР-1 був постійно високим. Додавання каберголіну в кінцевій дозі ($1,5 \pm 0,7$) мг на тиждень знизило ІФР-1 на ($18 \pm 27,2$) % і зумовило нормалізацію ІФР-1 у 28 % хворих [6]. Це свідчить про те, що в деяких пацієнтів поєднання пегвісоманту й каберголіну може бути корисним.

5.8. Ми пропонуємо використовувати аналог соматостатину як первинну терапію в пацієнта, який не може бути вилікуваний хірургічним шляхом, має велику інвазію в кавернозний синус, не має здавлювання зорового перехреста або є поганим кандидатом для хірургічного лікування (2|⊕⊕⊕○).

Доказова база

Пацієнтові з макроаденомою та екстраселярним її поширенням, але без симптомів мас-ефекту, після операції часто необхідна додаткова терапія, оскільки повна резекція неможлива. Призначення соматостатину як первинної терапії було пов'язане з досягненням біохімічного контролю якнайбільше у 70 % пацієнтів, хоча наступні дослідження показали нижчу біохімічну ефективність [31]. Зменшення розмірів пухлини на 50 % було виявлено приблизно у 59 % пацієнтів після введення аналога соматостатину, що корелює з біохімічною відповіддю [29]. Таким чином, первинна медикаментозна терапія аналогом соматостатину може бути корисною в пацієнтів із первинним екстраселярним розташуванням пухлини, наприклад, у кавернозному синусі, яка не може бути видалена хірургічним шляхом.

Значення й переваги

Ми рекомендуємо первинну медикаментозну терапію для пацієнтів, які занадто хворі для операції або не бажають проводити хірургічне лікування. Під час вибору відповідної терапії пацієнт і лікар можуть брати до уваги фінансові міркування.

6.0. ПРОМЕНЕВА ТЕРАПІЯ (RT)/СТЕРЕОТАКСИЧНА РАДІОТЕРАПІЯ (СРТ)

6.1. Ми пропонуємо застосовувати променевию терапію (RT), якщо встановлено залишкову масу пухлини після операції і якщо медикаментозна терапія недоступна, невдала або не сприймається (2|⊕⊕○○).

6.2. Ми пропонуємо в пацієнтів з акромегалією застосовувати стереотаксичну радіотерапію (СРТ), а не звичайну RT, якщо метод не недоступний, існує значна залишкова пухлина або пухлина розташована дуже близько до зорових нервів, що призводить до впливу понад 8 Гр (2|⊕⊕○○).

6.3. Для контролю ефективності RT ми рекомендуємо щорічно оцінювати СТГ/ІФР-1 після відміни ліків (1|⊕⊕⊕○).

Доказова база

RT зазвичай вважають допоміжною терапією в пацієнта, в якого неможливо досягти контролю після операції та медикаментозної терапії, а не первинною терапією [21, 82, 83]. RT можна розглядати навіть у разі агресивної пухлини, зокрема й за наявності інтенсивного фарбування Ki-67, хоча щодо цього відсутні будь-які дослідження [21]. Перевага RT полягає в тому, що вона може зумовити біохімічний контроль, тим самим зменшуючи необхідність безперервного медикаментозного лікування [82, 92]. Проте досягнення повного терапевтичного ефекту може тривати багато років, крім того, у частини хворих RT може мати обмежену відповідь [56, 89]. Отже, медикаментозна терапія потрібна в очікуванні відповіді на RT. Після RT ми рекомендуємо періодично здійснювати відміну медикаментозної терапії на 1–3-му місяці (залежно від конкретного препарату) для повторного оцінювання рівнів СТГ і ІФР-1.

У хворих, які спостерігаються впродовж 15 років після СРТ, ремісію зареєстровано у 10–60 % випадків [23, 72, 110, 111]. СРТ охоплює низку модифікацій: гамма-ніж, кібер-ніж і лінійний прискорювач, кожен з яких постачає високоенергетичні фотони. Протонний промінь, який використовує протонні частинки, також застосовують у межах СРТ. Тому СРТ може бути застосована у вигляді одноразової дози (як за допомогою гамма-ножа) або невеликими фракціями. Розглядаючи можливість використання СРТ, важливо визначити відстань пухлини від зорового апарату, тому що необхідно обмежити вплив на зоровий перехрест менше 8 Гр, щоб зменшити пошкодження перехреста [116]. Хоча загальна ефективність СРТ може бути подібною до звичайної RT, час до настання ремісії може бути коротшим після СРТ [72]. Крім того, СРТ може бути привабливішою для пацієнтів, ніж звичайна RT, тому що в цьому разі тривалість лікування коротша.

6.4. Ми рекомендуємо щорічне гормональне обстеження пацієнтів після радіотерапії на гіпопітуїтаризм та інші віддалені радіаційні ефекти (1|⊕⊕⊕⊕).

Доказова база

Гіпопітуїтаризм виникає в більше ніж 50 % пацієнтів протягом 5–10 років, а з часом його поширеність зростає [4, 10, 89, 112]. Поширеність гіпопітуїтаризму після СРТ виглядає такою ж, як після звичайної RT [11, 57, 112]. Ризик цереброваскулярних захворювань у пацієнтів з акромегалією вищий після простої RT [88]. До ускладнень після простої RT у пацієнтів із пухлинами гіпофіза належать радіаційно-індуковані пошкодження черепних нервів, вторинні пухлини, променеві некрози й когнітивні розлади [34, 90, 100, 105, 117]. Променеві некрози — рідкісне ускладнення після СРТ з гамма-ножем [71]. Існувало припущення, що аналоги соматостатину можуть обмежувати ефективність RT, хоча цей висновок був заснований на нерандомізованих і ретроспективних дослідженнях і був спростований наступними дослідженнями [23, 70, 109]. Відповідно, немає жодних підстав для відмови від аналогів соматостатину під час КТ.

7.0. ОСОБЛИВІ ОБСТАВИНИ

Гігантизм

7.1. У хворих із рідкісними виявами гігантизму ми рекомендуємо стандартні підходи до нормалізації гіперсекреції СТГ і ІФР-1, як описано в інших пунктах цих клінічних настанов (1|⊕⊕⊕⊕).

Доказова база

Гігантизм зумовлений дуже рідкісними спорадичними або сімейними аденомами, які секретують СТГ й виникають у дитинстві або в період статевого дозрівання [36]. Гіперсекреція СТГ відбувається до закриття епіфізарних зон росту, що призводить до надмірного лінійного росту й фенотипових особливостей гігантизму внаслідок підвищених рівнів СТГ і ІФР-1 [36]. Ці патологічні ефекти надлишку СТГ і ІФР-1 на тканини скелета значною мірою незворотні. Лікування цих пацієнтів має бути спрямоване на досягнення швидкого і стійкого зменшення гормональної гіперсекреції, а також резекцію, абляцію або контроль маси пухлини гіпофіза.

Оскільки гігантизм у край рідкісний, рекомендації з лікування ґрунтуються на фактичних даних тільки невеликих неконтрольованих поодиноких або серійних звітах. Ці пухлини завжди великі, як правило, інвазивні й часто асоціюються з плюригормональною гіперсекрецією (особливо пролактину). Відповідно, підходи до їх ведення передбачають комбіноване лікування, і може знадобитися все — більше ніж одна хірургічна процедура, комбінована медикаментозна терапія, а також RT. Хірургічне втручання — це терапія першої лінії,

хоча часто потрібна ад'ювантна терапія. Успішною є медикаментозна терапія октреотидом LAR [76], як і застосування пегвісоманту у хворих, резистентних до лікування аналогом соматостатину, для контролю соматичних ускладнень і швидкості росту [49, 95, 115].

Вагітність

7.2. Ми пропонуємо припинити прийом препаратів аналога соматостатину тривалої дії та пегвісоманту приблизно за 2 місяці до спроби зачати з використанням за необхідності октреотиду короткої дії до зачаття (2|⊕⊕⊕⊕).

7.3. Під час вагітності ми рекомендуємо утримуватися від медикаментозної терапії акромегалії і вдаватися до неї лише для контролю над пухлиною та головним болем (1|⊕⊕⊕⊕).

7.4. Під час вагітності ми пропонуємо проведення серійних досліджень полів зору в пацієнтів з макроаденомами (2|⊕⊕⊕⊕).

7.5. Ми не пропонуємо моніторинг рівнів СТГ та/або ІФР-1 під час вагітності (2|⊕⊕⊕⊕).

Доказова база

У пацієток з акромегалією, які мають автономну секрецію СТГ і завагітніли, нормальні гіпофізарні, а також плацентарні форми СТГ зберігаються в крові [5], і звичайні аналізи не в змозі відрізнити ці форми [40]. Варіант СТГ біологічно активний, стимулює вироблення ІФР-1 і може підвищити його рівень вище від нормального вікового діапазону [35, 40]. Таким чином, у вагітних існує обмеження щодо моніторингу в сироватці показників СТГ або ІФР-1.

Для хворої з акромегалією, яка завагітніла, є побоювання щодо можливого стимуляційного впливу вагітності на розмір соматотрофів пухлини, впливу надлишку СТГ на матір та безпеки лікарських препаратів, які застосовуються для лікування акромегалії [26]. У чотирьох вагітних пацієток було описано ріст пухлини і крововиливи, у тому числі в пацієток, які прогресивно втрачали поля зору [30, 31, 60, 69, 103]. Отже, у хворих з акромегалією з макроаденомами необхідний клінічний контроль у разі головного болю й симптомів розладів зору.

З причини СТГ-індукованої інсулінорезистентності в пацієток з акромегалією ризик гестаційного діабету дещо вищий [19]. Ризик гестаційної гіпертензії також незначно збільшений [19]. Натомість серцева патологія не виявилася проблемою у вагітних жінок з акромегалією [19, 25, 26, 30].

Медикаментозну терапію слід розглядати в разі погіршення головного болю та/або ознак росту пухлини [50]. У звітах щодо майже 800 пацієток із пролактиномами було показано, що каберголін безпечний для плода, який розвивається [91]; це зменшує занепокоєння щодо його застосування в пацієток з акромегалією. Зареєстровано менше 50 вагітних пацієток, які отримували лікування аналогами

соматостатину в момент зачаття; жодних аномалій у їхніх дітей не виявлено [19, 25, 26, 75]. Проте повідомляють про зниження кровотоку в матковій артерії внаслідок застосування октреотиду короткої дії [75], і в одного плода виявили затримку внутрішньоутробного росту, який відповів на нижчу дозу октреотиду LAR [19]. Октреотид зв'язується з рецепторами соматостатину в плаценті і проникає через плаценту [75], а отже, може впливати на розвиток фетальних тканин, у яких багато рецепторів соматостатину, особливо в головному мозку. Через обмежені дані щодо задокументованої безпеки ми рекомендуємо припинити вживання депо-форм соматостатину тривалої дії, якщо планується вагітність, і використовувати контрацепцію, коли вводяться ці препара-

ти. В очікуванні зачаття для контролю хвороби можна застосовувати октреотид короткої дії для підшкірних ін'єкцій. Враховуючи тривалий перебіг хвороби в більшості пацієнтів з акромегалією, переривання медикаментозної терапії на 9–12 місяців не має особливо негативно вплинути на довгостроковий результат. Водночас ці препарати можуть стримувати ріст пухлини, а в разі збільшення пухлин під час вагітності може бути виправдане повторне лікування ними на відміну від оперативного лікування. Пегвісомант, антагоніст СТГ, був призначений двом пацієнткам з акромегалією під час вагітності без негативних наслідків [13, 26], але його безпеку все ще не встановлено, і ми рекомендуємо не застосовувати його під час вагітності.

ЛІТЕРАТУРА

- Abs R., Verhelst J., Maiter D. et al. Cabergoline in the treatment of acromegaly: a study in 64 patients // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 1998. — 83. — P. 374–378.
- Attanasio R., Mainolfi A., Grimaldi F. et al. Somatostatin analogs and gallstones: a retrospective survey on a large series of acromegalic patients // *J. Endocrinol. Invest.* — 2008. — 31. — P. 704–710.
- Barkan A.L., Burman P., Clemmons D.R. et al. Glucose homeostasis and safety in patients with acromegaly converted from long-acting octreotide to pegvisomant // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2005. — 90. — P. 5684–5691.
- Barrandé G., Pittino-Lungo M., Coste J. et al. Hormonal and metabolic effects of radiotherapy in acromegaly: long-term results in 128 patients followed in a single center // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2000. — 85. — P. 3779–3785.
- Beckers A., Stevenaert A., Foidart J.M. et al. Placental and pituitary growth hormone secretion during pregnancy in acromegalic women // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 1990. — 71. — P. 725–731.
- Bernabeu I., Alvarez-Escolá C., Paniagua A.E. et al. Pegvisomant and cabergoline combination therapy in acromegaly // *Pituitary.* — 2013. — 16. — P. 101–108.
- Bernabeu I., Marazuela M., Lucas T. et al. Pegvisomant-induced liver injury is related to the UGT1A1*28 polymorphism of Gilbert's syndrome // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2010. — 95. — P. 2147–2154.
- Bevan J.S., Newell-Price J., Wass J.A. et al. Home administration of lanreotide autogel by patients with acromegaly, or their partners, is safe and effective // *Clin. Endocrinol. (Oxf).* — 2008. — 68. — P. 343–349.
- Bhayana S., Booth G.L., Asa S.L. et al. The implication of somatotroph adenoma phenotype to somatostatin analog responsiveness in acromegaly // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2005. — 90. — P. 6290–6295.
- Biermasz N.R., Dulken H.V., Roelfsema F. Postoperative radiotherapy in acromegaly is effective in reducing GH concentration to safe levels // *Clin. Endocrinol. (Oxf).* — 2000. — 53. — P. 321–327.
- Biermasz N.R., van Dulken H., Roelfsema F. Long-term follow-up results of postoperative radiotherapy in 36 patients with acromegaly // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2000. — 85. — P. 2476–2482.
- Bonert V.S., Kennedy L., Petersenn S. et al. Lipodystrophy in patients with acromegaly receiving pegvisomant // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2008. — 93. — P. 3515–3518.
- Brian S.R., Bidlingmaier M., Wajnrach M.P. et al. Treatment of acromegaly with pegvisomant during pregnancy: maternal and fetal effects // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2007. — 92. — P. 3374–3377.
- Buhk J.H., Jung S., Psychogios M.N. et al. Tumor volume of growth hormone-secreting pituitary adenomas during treatment with pegvisomant: a prospective multicenter study // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2010. — 95. — P. 552–558.
- Cappabianca P., Cavallo L.M., Colao A., de Divitiis E. Surgical complications associated with the endoscopic endonasal transphenoidal approach for pituitary adenomas // *J. Neurosurg.* — 2002. — 97. — P. 293–298.
- Carlsen S.M., Lund-Johansen M., Schreiner T. et al. Preoperative octreotide treatment in newly diagnosed acromegalic patients with macroadenomas increases cure short-term postoperative rates: a prospective, randomized trial // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2008. — 93. — P. 2984–2990.
- Carmichael J.D., Bonert V.S., Mirocha J.M., Melmed S. The utility of oral glucose tolerance testing for diagnosis and assessment of treatment outcomes in 166 patients with acromegaly // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2009. — 94. — P. 523–527.
- Caron P., Bex M., Cullen D.R. et al. One-year follow-up of patients with acromegaly treated with fixed or titrated doses of lanreotide autogel // *Clin. Endocrinol. (Oxf).* — 2004. — 60. — P. 734–740.
- Caron P., Broussaud S., Bertherat J. et al. Acromegaly and pregnancy: a retrospective multicenter study of 59 pregnancies in 46 women // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2010. — 95. — P. 4680–4687.
- Caron P.J., Bevan J.S., Petersenn S. et al. Tumor shrinkage with lanreotide autogel 120 mg as primary therapy in acromegaly: results of a prospective multicenter clinical trial // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2014. — 99. — P. 1282–1290.
- Castinetti F., Morange I., Dufour H. et al. Radiotherapy and radiosurgery in acromegaly // *Pituitary.* — 2009. — 12. — P. 3–10.
- Castinetti F., Nagai M., Morange I. et al. Long-term results of stereotactic radiosurgery in secretory pituitary adenomas // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2009. — 94. — P. 3400–3407.
- Castinetti F., Taieb D., Kuhn J.M. et al. Outcome of gamma knife radiosurgery in 82 patients with acromegaly: correlation with initial hypersecretion // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2005. — 90. — P. 4483–4488.
- Chen W.Y., Wight D.C., Wagner T.E., Kopchick J.J. Expression of a mutated bovine growth hormone gene suppresses growth of transgenic mice // *Proc. Natl. Acad. Sci. USA.* — 1990. — 87. — P. 5061–5065.
- Cheng S., Grasso L., Martinez-Orozco J.A. et al. Pregnancy in acromegaly: experience from two referral centers and systematic review of the literature // *Clin. Endocrinol. (Oxf).* — 2012. — 76. — P. 264–271.
- Cheng V., Faiman C., Kennedy L. et al. Pregnancy and acromegaly: a review // *Pituitary.* — 2012. — 15. — P. 59–63.
- Colao A., Attanasio R., Pivonello R. et al. Partial surgical removal of growth hormone-secreting pituitary tumors enhances the response to somatostatin analogs in acromegaly // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2006. — 91. — P. 85–92.
- Colao A., Bronstein M.D., Freda P. et al. Pasireotide versus octreotide in acromegaly: a head-to-head superiority study // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2014. — 99. — P. 791–799.
- Colao A., Pivonello R., Auriemma R.S. et al. Predictors of tumor shrinkage after primary therapy with somatostatin analogs in acromegaly: a prospective study in 99 patients // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2006. — 91. — P. 2112–2118.
- Cozzi R., Attanasio R., Barausse M. Pregnancy in acromegaly: a one-center experience // *Eur. J. Endocrinol.* — 2006. — 155. — P. 279–284.
- Cozzi R., Montini M., Attanasio R. et al. Primary treatment of acromegaly with octreotide LAR: a long-term (up to nine years) prospective study of its efficacy in the control of disease activity and tumor shrinkage // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2006. — 91. — P. 1397–1403.
- Damjanovic S.S., Neskovic A.N., Petakov M.S. et al. High output heart failure in patients with newly diagnosed acromegaly // *Am. J. Med.* — 2002. — 112. — P. 610–616.
- Dina T.S., Feaster S.H., Laws E.R. Jr, Davis D.O. MR of the pituitary gland postsurgery: serial MR studies following transphenoidal resection // *Am. J. Neuroradiol.* — 1993. — 14. — P. 763–769.
- Erfurth E.M., Bülow B., Mikoczy Z. et al. Is there an increase in second brain tumours after surgery and irradiation for a pituitary tumour? // *Clin. Endocrinol. (Oxf).* — 2001. — 55. — P. 613–616.
- Eriksson L., Frankenne F., Edén S. et al. Growth hormone 24-h serum profiles during pregnancy-lack of pulsatility for the secretion of the placental variant // *Br. J. Obstet. Gynaecol.* 1989. — 96. — P. 949–953.
- Eugster E.A., Pescovitz O.H. Gigantism // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 1999. — 84. — P. 4379–4384.

37. Ezzat S., Kontogeorgos G., Redelmeier D.A. et al. In vivo responsiveness of morphological variants of growth hormone-producing pituitary adenomas to octreotide // *Eur. J. Endocrinol.* — 1995. — 133. — P. 686–690.
38. Filopanti M., Barbieri A.M., Mantovani G. et al. Role of UGT1A1 and ADH gene polymorphisms in pegvisomant-induced liver toxicity in acromegalic patients // *Eur. J. Endocrinol.* — 2014. — 170. — P. 247–254.
39. Fleseriu M. Clinical efficacy and safety results for dose escalation of somatostatin receptor ligands in patients with acromegaly: a literature review // *Pituitary.* — 2011. — 14. — P. 184–193.
40. Frankenne F., Closset J., Gomez F. The physiology of growth hormones (GH) in pregnant women and partial characterization of the placental GH variant // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 1988. — 66. — P. 1171–1980.
41. Freda P.U. Monitoring of acromegaly: what should be performed when GH and IGF-1 levels are discrepant? // *Clin. Endocrinol. (Oxf).* — 2009. — 71. — P. 166–170.
42. Freda P.U., Katznelson L., van der Lely A.J. et al. Long-acting somatostatin analog therapy of acromegaly: a meta-analysis // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2005. — 90. — P. 4465–4473.
43. Freda P.U., Nuruzzaman A.T., Reyes C.M. et al. Significance of «abnormal» nadir growth hormone levels after oral glucose in postoperative patients with acromegaly in remission with normal insulin-like growth factor-I levels // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2004. — 89. — P. 495–500.
44. Freda P.U., Reyes C.M., Nuruzzaman A.T. et al. Cabergoline therapy of growth hormone & growth hormone/prolactin secreting pituitary tumors // *Pituitary.* — 2004. — 7. — P. 21–30.
45. Friedel M.E., Johnston D.R., Singhal S. et al. Airway management and perioperative concerns in acromegaly patients undergoing endoscopic transsphenoidal surgery for pituitary tumors // *Otolaryngol Head Neck Surg.* — 2013. — 149. — P. 840–844.
46. Frohman L.A., Bonert V. Pituitary tumor enlargement in two patients with acromegaly during pegvisomant therapy // *Pituitary.* — 2007. — 10. — P. 283–289.
47. Giustina A., Bonadonna S., Bugari G. et al. High-dose intramuscular octreotide in patients with acromegaly inadequately controlled on conventional somatostatin analogue therapy: a randomised controlled trial // *Eur. J. Endocrinol.* — 2009. — 161. — P. 331–338.
48. Giustina A., Mazziotti G., Torri V. et al. Meta-analysis on the effects of octreotide on tumor mass in acromegaly // *PLoS One.* — 2012. — 7. — P. e36411.
49. Goldenberg N., Racine M.S., Thomas P. et al. Treatment of pituitary gigantism with the growth hormone receptor antagonist pegvisomant // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2008. — 93. — P. 2953–2956.
50. Herman-Bonert V., Seliverstov M., Melmed S. Pregnancy in acromegaly: successful therapeutic outcome // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 1998. — 83. — P. 727–731.
51. Higham C.E., Atkinson A.B., Aylwin S. et al. Effective combination treatment with cabergoline and low-dose pegvisomant in active acromegaly: a prospective clinical trial // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2012. — 97. — P. 1187–1193.
52. Howlett T.A., Willis D., Walker G. et al. Control of growth hormone and IGF1 in patients with acromegaly in the UK: responses to medical treatment with somatostatin analogues and dopamine agonists // *Clin. Endocrinol. (Oxf).* — 2013. — 79. — P. 689–699.
53. Hradec J., Kral J., Janota T. et al. Regression of acromegalic left ventricular hypertrophy after lanreotide (a slow-release somatostatin analog) // *Am. J. Cardiol.* — 1999. — 83. — P. 1506–1509, A8.
54. Jallad R.S., Musolino N.R., Salgado L.R., Bronstein M.D. Treatment of acromegaly: is there still a place for radiotherapy? // *Pituitary.* — 2007. — 10. — P. 53–59.
55. Jane J.A. Jr, Starke R.M., Elzoghby M.A. et al. Endoscopic transsphenoidal surgery for acromegaly: remission using modern criteria, complications, and predictors of outcome // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2011. — 96. — P. 2732–2740.
56. Jenkins P.J., Bates P., Carson M.N. et al. Conventional pituitary irradiation is effective in lowering serum growth hormone and insulin-like growth factor-I in patients with acromegaly // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2006. — 91. — P. 1239–1245.
57. Jezková J., Marek J., Hána V. et al. Gamma knife radiosurgery for acromegaly-long-term experience // *Clin. Endocrinol. (Oxf).* — 2006. — 64. — P. 588–595.
58. Jørgensen J.O., Feldt-Rasmussen U., Frystyk J. et al. Cotreatment of acromegaly with a somatostatin analog and a growth hormone receptor antagonist // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2005. — 90. — P. 5627–5631.
59. Karavitaki N., Turner H.E., Adams C.B. et al. Surgical debulking of pituitary macroadenomas causing acromegaly improves control by lanreotide // *Clin. Endocrinol. (Oxf).* — 2008. — 68. — P. 970–975.
60. Kasuki L., Neto L.V., Takiya C.M., Gadelha M.R. Growth of an aggressive tumor during pregnancy in an acromegalic patient // *Endocr. J.* — 2012. — 59. — P. 313–319.
61. Katznelson L. Pegvisomant for the treatment of acromegaly-translation of clinical trials into clinical practice // *Nat. Clin. Pract. Endocrinol. Metab.* — 2007. — 3. — P. 514–515.
62. Katznelson L., Atkinson J.L., Cook D.M. et al. American Association of Clinical Endocrinologists medical guidelines for clinical practice for the diagnosis and treatment of acromegaly-2011 update // *Endocr. Pract.* — 2011. — 17 (Suppl. 4). — P. 1–44.
63. Khan Z.H., Rasouli M.R. Intubation in patients with acromegaly: experience in more than 800 patients // *Eur. J. Anaesthesiol.* — 2009. — 26. — P. 354–355.
64. Kim E.H., Oh M.C., Lee E.J., Kim S.H. Predicting long-term remission by measuring immediate postoperative growth hormone levels and oral glucose tolerance test in acromegaly // *Neurosurgery.* — 2012. — 70. — P. 1106–1113. — Discussion 1113.
65. Kiseljak-Vassiliades K., Shafi S., Kerr J.M. et al. Clinical implications of growth hormone-secreting tumor subtypes // *Endocrine.* — 2012. — 42. — P. 18–28.
66. Kopchick J.J., Parkinson C., Stevens E.C., Trainer P.J. Growth hormone receptor antagonists: discovery, development, and use in patients with acromegaly // *Endocr. Rev.* — 2002. — 23. — P. 623–646.
67. Kreutzer J., Vance M.L., Lopes M.B., Laws E.R. Jr. Surgical management of GH-secreting pituitary adenomas: an outcome study using modern remission criteria // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2001. — 86. — P. 4072–4077.
68. Krieger M.D., Couldwell W.T., Weiss M.H. Assessment of long-term remission of acromegaly following surgery // *J. Neurosurg.* — 2003. — 98. — P. 719–724.
69. Kupersmith M.J., Rosenberg C., Kleinberg D. Visual loss in pregnant women with pituitary adenomas // *Ann. Intern. Med.* — 1994. — 121. — P. 473–477.
70. Landolt A.M., Haller D., Lomax N. et al. Octreotide may act as a radioprotective agent in acromegaly // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2000. — 85. — P. 1287–1289.
71. Laws E.R., Sheehan J.P., Sheehan J.M. et al. Stereotactic radiosurgery for pituitary adenomas: a review of the literature // *J. Neurooncol.* — 2004. — 69. — P. 257–272.
72. Lee C.C., Vance M.L., Xu Z. et al. Stereotactic radiosurgery for acromegaly // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2014. — 99. — P. 1273–1281.
73. Levy M.J. The association of pituitary tumors and headache // *Curr. Neurol. Neurosci. Rep.* — 2011. — 11. — P. 164–170.
74. Lombardi G., Colao A., Marzullo P. et al. Improvement of left ventricular hypertrophy and arrhythmias after lanreotide-induced GH and IGF-I decrease in acromegaly. A prospective multi-center study // *J. Endocrinol. Invest.* — 2002. — 25. — P. 971–976.
75. Maffei P., Tamagno G., Nardelli G.B. et al. Effects of octreotide exposure during pregnancy in acromegaly // *Clin. Endocrinol. (Oxf).* — 2010. — 72. — P. 668–677.
76. Maheshwari H.G., Prezant T.R., Herman-Bonert V. et al. Long-acting peptidomimetic control of gigantism caused by pituitary acidophilic stem cell adenoma // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2000. — 85. — P. 3409–3416.
77. Maione L., Garcia C., Bouchachi A. et al. No evidence of a detrimental effect of cabergoline therapy on cardiac valves in patients with acromegaly // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2012. — 97. — P. E1714–E1719.
78. Mao Z.G., Zhu Y.H., Tang H.L. et al. Preoperative lanreotide treatment in acromegalic patients with macroadenomas increases short-term postoperative cure rates: a prospective, randomised trial // *Eur. J. Endocrinol.* — 2010. — 162. — P. 661–666.
79. Marazuela M., Paniagua A.E., Gahete M.D. et al. Somatotroph tumor progression during pegvisomant therapy: a clinical and molecular study // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2011. — 96. — P. E251–E259.
80. McLaughlin N., Laws E.R., Oyesiku N.M. et al. Pituitary centers of excellence // *Neurosurgery.* — 2012. — 71. — P. 916–924. — discussion 924–926.
81. Meij B.P., Lopes M.B., Ellegala D.B. et al. The long-term significance of microscopic dural invasion in 354 patients with pituitary adenomas treated with transsphenoidal surgery // *J. Neurosurg.* — 2002. — 96. — P. 195–208.
82. Melmed S. Acromegaly pathogenesis and treatment // *J. Clin. Invest.* — 2009. — 119. — P. 3189–3202.
83. Melmed S. Medical progress: acromegaly // *N. Engl. J. Med.* — 2006. — 355. — P. 2558–2573.
84. Melmed S., Braunstein G.D., Horvath E. et al. Pathophysiology of acromegaly // *Endocr. Rev.* — 1983. — 4. — P. 271–290.
85. Melmed S., Colao A., Barkan A. et al. Guidelines for acromegaly management: an update // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2009. — 94. — P. 1509–1517.
86. Melmed S., Cook D., Schopohl J. et al. Rapid and sustained reduction of serum growth hormone and insulin-like growth factor-1 in patients with acromegaly receiving lanreotide autogel therapy: a randomized, placebo-controlled, multicenter study with a 52 week open extension // *Pituitary.* — 2010. — 13. — P. 18–28.
87. Mercado M., Borges F., Bouterfa H. et al. A prospective, multicenter study to investigate the efficacy, safety and tolerability of octreotide LAR (long-acting repeatable octreotide) in the primary therapy of patients with acromegaly // *Clin. Endocrinol. (Oxf).* — 2007. — 66. — P. 859–868.

88. Mestron A., Webb S.M., Astorga R. et al. Epidemiology, clinical characteristics, outcome, morbidity and mortality in acromegaly based on the Spanish Acromegaly Registry (Registro Espanol de Acromegalia, REA) // *Eur. J. Endocrinol.* — 2004. — 151. — P. 439–446.
89. Minniti G., Jaffrain-Rea M.L., Osti M. et al. The long-term efficacy of conventional radiotherapy in patients with GH-secreting pituitary adenomas // *Clin. Endocrinol. (Oxf.)*. — 2005. — 62. — P. 210–216.
90. Minniti G., Traish D., Ashley S. et al. Risk of second brain tumor after conservative surgery and radiotherapy for pituitary adenoma: update after an additional 10 years // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2005. — 90. — P. 800–804.
91. Molitch M.E. Prolactinoma in pregnancy // *Best Pract. Res. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2011. — 25. — P. 885–896.
92. Molitch M.E., Grossman A.B. Pituitary radiotherapy // *Pituitary*. — 2009. — 12. — P. 1–2.
93. Muller A.F., Kopchick J.J., Flyvbjerg A., van der Lely A.J. Clinical review 166: growth hormone receptor antagonists // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2004. — 89. — P. 1503–1511.
94. Murray R.D., Melmed S. A critical analysis of clinically available somatostatin analog formulations for therapy of acromegaly // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2008. — 93. — P. 2957–2968.
95. Müssig K., Gallwitz B., Honegger J. et al. Pegvisomant treatment in gigantism caused by a growth hormone-secreting giant pituitary adenoma // *Exp. Clin. Endocrinol. Diabetes.* — 2007. — 115. — P. 198–202.
96. Neggers S.J., de Herder W.W., Feelders R.A., van der Lely A.J. Conversion of daily pegvisomant to weekly pegvisomant combined with long-acting somatostatin analogs, in controlled acromegaly patients // *Pituitary*. — 2011. — 14. — P. 253–258.
97. Neggers S.J., de Herder W.W., Janssen J.A. et al. Combined treatment for acromegaly with long-acting somatostatin analogs and pegvisomant: long-term safety for up to 4.5 years (median 2.2 years) of follow-up in 86 patients // *Eur. J. Endocrinol.* — 2009. — 160. — P. 529–533.
98. Neggers S.J., van Aken M.O., de Herder W.W. et al. Quality of life in acromegalic patients during long-term somatostatin analog treatment with and without pegvisomant // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2008. — 93. — P. 3853–3859.
99. Nemergut E.C., Dumont A.S., Barry U.T., Laws E.R. Perioperative management of patients undergoing transsphenoidal pituitary surgery // *Anesth. Analg.* — 2005. — 101. — P. 1170–1181.
100. Noad R., Narayanan K.R., Howlett T. et al. Evaluation of the effect of radiotherapy for pituitary tumours on cognitive function and quality of life // *Clin. Oncol. (R. Coll. Radiol.)*. — 2004. — 16. — P. 233–237.
101. Nomikos P., Buchfelder M., Fahlbusch R. The outcome of surgery in 668 patients with acromegaly using current criteria of biochemical 'cure' // *Eur. J. Endocrinol.* — 2005. — 152. — P. 379–387.
102. Nosé V., Ezzat S., Horvath E. et al. Protocol for the examination of specimens from patients with primary pituitary tumors // *Arch. Pathol. Lab. Med.* — 2011. — 135. — P. 640–646.
103. Okada Y., Morimoto I., Ejima K. et al. A case of active acromegalic woman with a marked increase in serum insulin-like growth factor-1 levels after delivery // *Endocr. J.* — 1997. — 44. — P. 117–120.
104. Paisley A.N., Roberts M.E., Trainer P.J. Withdrawal of somatostatin analogue therapy in patients with acromegaly is associated with an increased risk of acute biliary problems // *Clin. Endocrinol. (Oxf.)*. — 2007. — 66. — P. 723–726.
105. Peace K.A., Orme S.M., Padayatty S.J. et al. Cognitive dysfunction in patients with pituitary tumour who have been treated with transfrontal or transsphenoidal surgery or medication // *Clin. Endocrinol. (Oxf.)*. — 1998. — 49. — P. 391–396.
106. Petrossians P., Borges-Martins L., Espinoza C. et al. Gross total resection or debulking of pituitary adenomas improves hormonal control of acromegaly by somatostatin analogs // *Eur. J. Endocrinol.* — 2005. — 152. — P. 61–66.
107. Plöckinger U., Bäder M., Hopfenmüller W. et al. Results of somatostatin receptor scintigraphy do not predict pituitary tumor volume- and hormone-response to octreotide therapy and do not correlate with tumor histology // *Eur. J. Endocrinol.* — 1997. — 136. — P. 369–376.
108. Pokrajac A., Claridge A.G., Shakoor S.K., Trainer P.J. The octreotide test dose is not a reliable predictor of the subsequent response to somatostatin analogue therapy in patients with acromegaly // *Eur. J. Endocrinol.* — 2006. — 154. — P. 267–274.
109. Pollock B.E., Jacob J.T., Brown P.D., Nippoldt T.B. Radiosurgery of growth hormone-producing pituitary adenomas: factors associated with biochemical remission // *J. Neurosurg.* — 2007. — 106. — P. 833–838.
110. Pollock B.E., Kondziolka D., Lunsford L.D., Flickinger J.C. Stereotactic radiosurgery for pituitary adenomas: imaging, visual and endocrine results // *Acta. Neurochir. Suppl.* — 1994. — 62. — P. 33–38.
111. Pollock B.E., Nippoldt T.B., Stafford S.L. et al. Results of stereotactic radiosurgery in patients with hormone-producing pituitary adenomas: factors associated with endocrine normalization // *J. Neurosurg.* — 2002. — 97. — P. 525–530.
112. Powell J.S., Wardlaw S.L., Post K.D., Freda P.U. Outcome of radiotherapy for acromegaly using normalization of insulin-like growth factor I to define cure // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2000. — 85. — P. 2068–2071.
113. Puig-Domingo M., Resmini E., Gomez-Anson B. et al. Magnetic resonance imaging as a predictor of response to somatostatin analogs in acromegaly after surgical failure // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2010. — 95. — P. 973–978.
114. Rieger A., Rainov N.G., Ebel H. et al. Factors predicting pituitary adenoma invasiveness in acromegalic patients // *Neurosurg. Rev.* — 1997. — 20. — P. 182–187.
115. Rix M., Laurberg P., Hojbjerg A.S., Brock-Jacobsen B. Pegvisomant therapy in pituitary gigantism: successful treatment in a 12-year-old girl // *Eur. J. Endocrinol.* — 2005. — 153. — P. 195–201.
116. Ronchi C.L., Attanasio R., Verrua E. et al. Efficacy and tolerability of gamma knife radiosurgery in acromegaly: a 10-year follow-up study // *Clin. Endocrinol. (Oxf.)*. — 2009. — 71. — P. 846–852.
117. Rowe J., Grainger A., Walton L. et al. Risk of malignancy after gamma knife stereotactic radiosurgery // *Neurosurgery*. — 2007. — 60. — P. 60–65. — Discussion 65–66.
118. Salvatori R., Woodmansee W.W., Molitch M. et al. Lanreotide extended-release aqueous-gel formulation, injected by patient, partner or healthcare provider in patients with acromegaly in the United States: 1-year data from the SODA registry // *Pituitary*. — 2014. — 17. — P. 13–21.
119. Sandret L., Maison P., Chanson P. Place of cabergoline in acromegaly: a meta-analysis // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2011. — 96. — P. 1327–1335.
120. Schopohl J., Strasburger C.J., Caird D. et al. Efficacy and acceptability of lanreotide autogel 120 mg at different dose intervals in patients with acromegaly previously treated with octreotide LAR // *Exp. Clin. Endocrinol. Diabetes.* — 2011. — 119. — P. 156–162.
121. Schreiber I., Buchfelder M., Droste M. et al. Treatment of acromegaly with the GH receptor antagonist pegvisomant in clinical practice: safety and efficacy evaluation from the German Pegvisomant Observational Study // *Eur. J. Endocrinol.* — 2007. — 156. — P. 75–82.
122. Seidman P.A., Kofke W.A., Policare R., Young M. Anaesthetic complications of acromegaly // *Br. J. Anaesth.* — 2000. — 84. — P. 179–182.
123. Shen M., Shou X., Wang Y. et al. Effect of presurgical long-acting octreotide treatment in acromegaly patients with invasive pituitary macroadenomas: a prospective randomized study // *Endocr. J.* — 2010. — 57. — P. 1035–1044.
124. Starke R.M., Raper D.M., Payne S.C. et al. Endoscopic vs micro-surgical transsphenoidal surgery for acromegaly: outcomes in a concurrent series of patients using modern criteria for remission // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2013. — 98. — P. 3190–3198.
125. Trainer P.J., Drake W.M., Katznelson L. et al. Treatment of acromegaly with the growth hormone-receptor antagonist pegvisomant // *N. Engl. J. Med.* — 2000. — 342. — P. 1171–1177.
126. Trainer P.J., Ezzat S., D'Souza G.A. et al. A randomized, controlled, multicentre trial comparing pegvisomant alone with combination therapy of pegvisomant and long-acting octreotide in patients with acromegaly // *Clin. Endocrinol. (Oxf.)*. — 2009. — 71. — P. 549–557.
127. Tuvia S., Atsmon J., Teichman S.L. et al. Oral octreotide absorption in human subjects: comparable pharmacokinetics to parenteral octreotide and effective growth hormone suppression // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2012. — 97. — P. 2362–2369.
128. Valassi E., Klibanski A., Biller B.M. Clinical review#: potential cardiac valve effects of dopamine agonists in hyperprolactinemia // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2010. — 95. — P. 1025–1033.
129. Van der Lely A.J., Biller B.M., Brue T. et al. Long-term safety of pegvisomant in patients with acromegaly: comprehensive review of 1288 subjects in ACROSTUDY // *J. Clin. Endocrinol. Metab.* — 2012. — 97. — P. 1589–1597.
130. Van der Lely A.J., Hutson R.K., Trainer P.J. et al. Long-term treatment of acromegaly with pegvisomant, a growth hormone receptor antagonist // *Lancet*. — 2001. — 358. — P. 1754–1759.
131. Wass J.A., Turner H.E., Adams C.B. The importance of locating a good pituitary surgeon // *Pituitary*. — 1999. — 2. — P. 51–54.
132. Wilson T.J., McKean E.L., Barkan A.L. et al. Repeat endoscopic transsphenoidal surgery for acromegaly: remission and complications // *Pituitary*. — 2013. — 16. — P. 459–464.
133. Wolfsberger S., Knosp E. Comments on the WHO 2004 classification of pituitary tumors // *Acta. Neuropathol.* — 2006. — 111. — P. 66–67.
134. Yamada S., Fukuhara N., Oyama K. et al. Repeat transsphenoidal surgery for the treatment of remaining or recurring pituitary tumors in acromegaly // *Neurosurgery*. — 2010. — 67. — P. 949–956.
135. Zada G., Cavallo L.M., Esposito F. et al. Transsphenoidal surgery in patients with acromegaly: operative strategies for overcoming technically challenging anatomical variations // *Neurosurg. Focus.* — 2010. — 29. — P. E8.